

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 347.278

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/2-96-3>**Полятикін В. О.**

Сумський національний аграрний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальним проблемам удосконалення економічних інструментів екологічного управління. Розглянуто питання ефективності функціонування та екологічного аудиту в сільськогосподарському виробництві. На підставі аналізу нормативно-правової бази визначено проблеми екологічного управління. Розглянуто форми та запропоновано обґрунтовані види, порядок проведення, терміни та особливості екологічного управління. Приділено увагу питанням, що виникають між учасниками виробничих відносин екологічного управління. Обґрунтовано пропозиції по вдосконаленню економічних інструментів екологічного управління, що є забезпеченням прогресивного розвитку аграрного сектору національної економіки, зростання його конкурентоспроможності. Визначено численні проблеми, пов'язані з процедурою проведення фінансово-екологічного аудиту. Розглянуто стандарти ISO серії 1400, мета яких спрямована на гарантування збереження навколишнього природного середовища. Відмічено, що вони не містять жорстких вимог до екології, але спрямовані на дотримання господарюючими суб'єктами певних процедур, які будуть сприяти покращенню екологічної ситуації в світі.

Ключові слова: економічні інструменти, екологічне управління, міжнародні стандарти, фінансово-екологічний аудит, національна економіка, екологічні аудитори, аграрне підприємництво, аграрні підприємства, екологічне право.

Постановка проблеми. Основи становлення екологічного законодавства країни розпочалося з минулого століття. В нинішніх умовах, постав час його уладнати й систематизувати. Зростання останнім часом тенденції додаткового інтересу до природоохоронного законодавства, особливо земельного, розбіжності між нормами природо-ресурсного та природоохоронного законодавства підштовхує до його кодифікації, прийому єдиного Екологічного кодексу України, що дозволить виключити дублювання правових норм, уповільнить ріс кількості нормативних актів, що налаштовують екологічні правовідносини. Однак, разом з тим появляються дискусії відносно структурного та змістовного наповнення цього кодексу, послідовної розстановки його структурних елементів, переіначення поодиноких підходів, що розташовуються в екологічному законодавстві. Роль та місце екологічного аудиту в системі екологічного законодавства до теперішнього часу є актуальним та дискусійним питанням сучасності [1, с. 72].

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних, методичних та практичних аспектів ефективності економічних інструментів екологічного управління в аграрному виробництві та напрямків їх практичного, раціонального використання та грамотного розподілу в нинішніх умовах розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації діяльності аграрних підприємств, вирішення яких є життєвою необхідністю, досліджуються в працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Науковцями, що займаються вивченням вказаних проблем є Брюховецький І.М., Гайдуцький П.І., Головка Г.М., Дем'яненко М.Я., Коцупатрий М.М., Ковбаса О.М., Маренич Т.Г., Огітчук М.Ф., Пономаренко Н.М., Саблук П.Т., Сахачького М.П., Селеонова В.Ф., Семчика В.І.,

Слав'юк Р.А., Ушкоренко В.О., Ярема Б.П., Якуба К.І.

Незважаючи на значне наукове опрацювання, проблема аудиту природоохоронної діяльності залишається відкритою. Дискусійними є питання забезпечення природоохоронної діяльності аграрних підприємств, організація обліку та управління в цих господарствах. Разом з тим, дослідження наукових праць та практика функціонування аграрних підприємств свідчать про те, що значна частина теоретичних положень з питань досліджень проблеми удосконалення економічних інструментів екологічного управління, є дискусійними, а частина важливих аспектів їх організації, оцінки та методики потребують кардинального удосконалення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В процесі дослідження У статті виникають проблемні запитання стосовно екологічного аудиту в систематичності функціонування екологічного права. Звершено розгляд основних наукових поглядів та законодавства відносно категорії екологічного аудиту як економічного інструменту екологічного управління, сформульовано структурно-логічні взаємозв'язки екологічного аудиту з інститутами екологічного права та вказано напрямки для вдосконалення екологічного законодавства в цій сфері.

Метою статті є удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні та обґрунтування пропозиції по вдосконаленню економічних інструментів екологічного управління, що є забезпеченням прогресивного розвитку аграрного сектору національної економіки, зростання його конкурентоспроможності.

Постановка завдання. На практиці виникає багато запитань, пов'язаних із формуванням економічних інструментів екологічного управління в Україні. Першочерговим завданням дослідження

є запропонувати напрями удосконалення економічних інструментів екологічного управління, проаналізувати необхідність та повноту проведення природоохоронних заходів та їх документальне оформлення, що входить в компетенцію екологічних аудиторів, дослідити сучасний стан та визначити перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні; проаналізувати недоліки та сформулювати основні тенденції діяльності аграрних підприємств, проведення аналізу та розробка основних аспектів необхідності створення фінансово-екологічного аудиту

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність підприємств різних форм власності в аграрному виробництві та, як наслідок їх виробничих процесів, забруднення навколишнього середовища природоохоронна діяльність потребує значних фінансових вкладень. А значить в аграрних підприємствах повинен бути встановлений належний контроль [2, с. 54].

Здійснення аудиту природоохоронної діяльності потребує уваги різних спеціалістів. Перш за все перевірки підлягають форми звітності в яких відображено витрати природоохоронної діяльності. Цю функцію виконують контролюючі органи. Частіше за все аудиторі. Однак, доцільно перевірити відповідність діяльності аграрних підприємств екологічним вимогам, проаналізувати необхідність та повноту проведення природоохоронних заходів та їх документальне оформлення, що входить в компетенцію екологічних аудиторів [3, с. 174].

В теперішній час росте та погіршується кризовий стан аграрних підприємств, що наслідком зниження та родючості ґрунту. Відповідно проведені дії спричиняють зниження урожайності сільськогосподарських культур, скорочення обсягів валової продукції, погіршення її якості та росту збитковості підприємств. На нашу думку, це є наслідком витрачання природних родючих властивостей ґрунту, які спричинені відсутністю належного державного системного регулювання цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Мотивом є відсутність економічного обґрунтування механізму переінакшення порядку управління сільськогосподарським виробництвом, пов'язаної з диференціацією форм власності [4, с. 254].

На сьогодні при оцінці природоохоронної діяльності аграрних підприємств господарств спостерігається невизначеність. Для підтвердження даних аграрного підприємства про природоохоронну діяльність аудитор змушений звертається за підтвердженням про понесені витрати до даних бухгалтерського обліку та оцінювати ефективність і формулювати рекомендації щодо покращення природоохоронної діяльності. Це підтверджує єдність цілей фінансового та екологічного аудиту, сприяючи формуванню єдиного поняття фінансово-екологічного аудиту природоохоронної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про екологічний аудит», екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [5, с. 259].

Враховуючи проведені дослідження вважаємо за можливе об'єднати екологічний та фінансовий аудит в одне поняття фінансово-екологічний

аудит для відображення комплексного підходу до підтвердження економічних показників природоохоронної діяльності.

Фінансово-екологічний аудит доцільно визначити як документально оформлений процес оцінювання об'єктів аудиту щодо дотримання законодавства про охорону навколишнього природоохоронного середовища, системи екологічного управління, перевірки даних, що відображені в бухгалтерському обліку, формах звітності аграрних підприємств, який проводиться спільно фінансовим аудитором та екологічним аудитором для аналізу, оцінки та порівняння фінансових та екологічних показників аграрного підприємства. Проведення аудиту може здійснюватися аудиторськими організаціями, які внесені до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів, або одноосібними аудиторами.

Міжнародно-правове регулювання представлене міжнародними стандартами EMAS та ISO 1400. Стандарти ISO 1400 відображають не лише кількісні параметри (концентрацію шкідливих речовин, обсяги викидів та інше), а правлять на вживання кращих, доступніших технологій. Міжнародні економічні стандарти побудовано так, що вони не суперечать визначеним національним стандартам і направлено на стабільне відновлювання та удосконалення економічних процедур [6, с. 204].

Основним предметом ISO 1400 є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів направлені на введення і дотримання відповідних процедур, де повинні бути підготовлені певні документи та призначений відповідальний за певну область. Мета стандартів ISO серії 1400 формується в гарантуванні збереження навколишнього середовища. Вони не містять жорстких вимог до екології, але спрямовані на дотримання господарюючими суб'єктами певних процедур, які будуть сприяти покращенню екологічної ситуації в світі. За цими документами відмічається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище через відповідні напрямки [7, с. 154]:

1. Організаційний (поліпшення екологічної поведінки виробників);
2. Національний (доповнення до національної нормативної бази та розвиток державної екологічної політики);
3. Міжнародний (поліпшення умов міжнародної торгівлі).

Не враховуючи те, що стандарти ISO 1400 є добровільними, однак діє чітка мотивація їх застосування зі сторони Європейського Союзу. На свої ринки країни ЄС допускають продукцію тих виробників, які мають ISO-сертифікати.

Процедура проведення фінансово-екологічного аудиту відповідає Стандарту ISO 14010-98 «Керівні вказівки до екологічного аудиту. Загальні принципи». В цьому Стандарті визначено основні принципи аудиторської перевірки екологічної діяльності.

Природоохоронний аудит діяльності має включити цілі стадії від перевірки застосування нормативних екологічних, бухгалтерських та податкових постанов до розроблення рекомендацій аграрному підприємству з приводу покращення наступної виробничої функції аграрних підприємств. Фермерські господарства, як окрема категорія виробничих відносин в аграрному секторі економіки, фігурують в правовій площині та зобов'язані дотримуватись канонів законодавства своєї держави. Окремим питанням на будь-кому фермерському господарстві мають бути розроблено процедури ведення природоохоронної діяльності.

Таблиця 1

Стандарт ISO 14010-98 «Керівні вказівки з екологічного аудиту. Загальні принципи»

№ п/п	Принципи аудиторської перевірки екологічної діяльності	Порядок аудиторської перевірки
1.	Чітке визначення мети й обсягу	Цілі аудиторської перевірки задаються її ініціатором, а обсяг і глибина встановлюються з урахуванням цілей.
2.	Об'єктивність, незалежність і компетентність	Члени аудиторської групи мають бути незалежними від діяльності, що перевіряється ними, бути об'єктивними й вільними від упереджень.
3.	Належна професійна обережність	Відносини між членами аудиторської групи та клієнтом мають бути конфіденційними і виваженими. Якщо цього не вимагає закон, то члени аудиторської групи не повинні розголошувати інформацію або документи, одержані у процесі аудиту, або надати остаточний аудиторський висновок третій стороні без одержаного на те дозволу клієнта чи організації-замовника.
4.	Систематичність	Аудит слід проводити згідно з основними принципами й керівними вказівками, розробленими для відповідного типу перевірок.
5.	Визначення критеріїв аудиту	Повна і належна якість аудиторських даних, виходячи з установлених критеріїв.
6.	Надійність результатів і висновків аудиту	Професійна компетентність аудиторів
7.	Повнота аудиторського висновку	Врахування злагоджених цілей та обсягу аудиту.

Джерело: розроблено автором на підставі джерела [7]

Таблиця 2

Етапи фінансово-екологічного аудиту аграрних підприємств

№ п/п	Етапи фінансово-екологічного аудиту фермерських господарств	Основні моменти
1.	Аудит засновницьких документів	1. Перевірка відповідності вимогам 2. Виділення окремих моментів діяльності підприємства 3. Аналіз рішень природоохоронної діяльності.
2.	Екологічний аудит	1. Встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам екологічного законодавства. 2. Оцінка впливу діяльності на стан навколишнього природного середовища
3.	Аудит системи екологічного менеджменту	1. Перевірка екологічної політики. 2. Аналіз ризиків природоохоронної діяльності та ефективність проведених заходів.
4.	Аудит обліку природоохоронної діяльності, фінансової звітності	1. Аналіз структури витрат природоохоронної діяльності. 2. Перевірка статей фінансової звітності. 3. Види фінансової звітності.
5.	Розробка рекомендацій	1. Покращення ефективності природоохоронних заходів. 2. Оптимізація понесених природоохоронних витрат. 3. Доцільність проведення природоохоронних заходів.

Джерело: розроблено автором на підставі джерела [2]

Для організації та налагодження природоохоронної діяльності аграрним підприємствам доцільно сформулювати та запровадити до вживання процедури аудиту, які здійснюються та приймаються в робочому періоді. Вони включають розподіл відповідальності та вимоги для планування і проведення аудитів, оприлюднення результатів аудиту та зберігання їх записів. А також визначення критеріїв аудиту, періодичності його проведення та методів здійснення.

Окремо слід виділити питання про проведення аудиту природоохоронної діяльності для фермерських господарств з великою глибиною, інтенсивністю і частотою. Ці види перевірок застосовуються для тих видів діяльності, для яких є значний ризик забруднення чи настання екологічної катастрофи. В фермерському господарстві повинні виконуватися всі виробничі етапи, однак посадові особи, які приймають участь у внутрішньому аудиті мають активно реагувати на звернення аудиторів і своєчасно надавати доступ до необхідної інформації. Звіти фінансово-екологічного аудиту повинні відображати відповідність діяльності фермерського господарства вимогам законодавства та характеризувати стан справ в галузі захисту навколишнього середовища. За результатами перевірки має бути чітко визначена сутність порушень, ймовірні причини її виникнення сформульована і зрозуміла не тільки для аудиторів, а і для фермерського господарства, що перевіряється.

Вважаємо, що висновки фінансово-екологічного аудиту повинні бути обов'язковими для керівників не тільки фермерських господарств, і всіх аграрних підприємств, діяльність яких чітко пов'язані з проведенням природоохоронних заходів. Вважаємо за доцільне запропонувати за невиконання заходів за висновками фінансово-екологічного аудиту має тягнути за собою юридичну відповідальність. Тому доцільно нормативно-законодавчу базу держави доповнити відповідними нормами.

Висновки з проведеного дослідження. Спільний наслідок проведеної нами наукової розробки та спостереження виявляється тими факторами, що підтримуватимуть напрямки підвищення ефективності удосконалення економічних інструментів екологічного управління. Їх доцільно застосувати в процесі здійснення регіональних наповненостей аграрної реформи, поліпшуванні фінансової, податкової та цінової політики аграрного товаровиробництва та удосконалення будови документального оформлення договірних операцій. Фінансово-екологічний аудит, як і аудит природокористування має бути доцільним, раціональним та ефективним. З метою забезпечення напрямків росту ефективності фінансово-екологічного аудиту було пораджено схему взаємозв'язків між провідними процесами виробництва, екологічними ризиками, природоохоронними заходами та процедурами аудиту на прикладі аграрних підприємств, що на нашу думку буде сприяти удосконаленню економічних інструментів екологічного управління в Україні.

Список використаних джерел:

1. Веклич О.О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні. *Економіка України*. 1998. № 9. С. 65–75.
2. Купалова Г.І. Формування ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 1 (10). С. 48–54.
3. Максимів Л.І. Механізм формування системи екологічного аудиту в Україні. *Регіональна економіка*. 2004. № 2. С. 174–181.
4. Мішенін Є.В. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого сільського розвитку : монографія. Суми : ТОВ ТД «Папірус», 2011. 334 с.
5. Сталій розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізації викликів : монографія / за ред. О.І. Павлова. Одеса : Астропринт, 2012. 760 с.
6. Ульянова Д.К. Аудит природоохоронної діяльності підприємства: фінансовий чи екологічний. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2014. Вип. 6. Ч. 5. С. 204–207.
7. Шевчук В.Я. Екологічний аудит : монографія. Київ : Вища школа, 2000. 344 с.

References:

1. Veklych O.O. (1998) Udoshkonalennya ekonomichnykh instrumentiv ekolohichnoho upravlinnya v Ukraini [Improvement of economic tools of environmental management in Ukraine]. *Economy of Ukraine*, no. 9, pp. 65–75.
2. Kupalova G.I. (2011) Formuvannya efektyvnoyi systemy ekolohichnoho menedzhmentu ta audytu [Formation of an effective system of environmental management and audit]. *Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrainy – Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine*, no. 1 (10), pp. 48–54.
3. Maximov L.I. (2004) Mekhanizm formuvannya systemy ekolohichnoho audytu v Ukraini [The mechanism of formation of the environmental audit system in Ukraine]. *Regional economy*, no. 2, pp. 174–181.
4. Mishenin E.V. (2011) Sotsial'no-ekonomichni ta finansovi problemy staloho sil'skoho rozvytku [Socio-economic and financial problems of sustainable rural development]: monograph. Sumy: LLC TD "Papyrus".
5. Stalyy rozvytok ta bezpeka ahroprodovol'choyi sfery Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi vyklykiv (2012) [Sustainable development and security of the agro-food sector of Ukraine in the conditions of globalization of challenges]: monohrafiya / under the editorship O.I. Pavlov. Odesa: Astroprint.
6. Ulyanova D.K. (2014) Audyt pryrodokhoronnoyi diyal'nosti pidpryyemstva: finansovyy chy ekolohichnyy. [Audit of environmental protection activities of the enterprise: financial or environmental]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Economic sciences*, vol. 6, part 5, pp. 204–207.
7. Shevchuk V.Ya. (2000) Ekolohichnyy audyt [Environmental audit]: monograph. Kyiv: Higher school.

Poliatykin Vitalii

Sumy National Agrarian University

IMPROVEMENT OF ECONOMIC TOOLS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the actual problems of improving the economic tools of environmental management. The analysis of the normative and legal framework made it possible to identify the problems of environmental management. Forms are considered and justified types, procedure, terms and peculiarities of environmental management are proposed. Attention is paid to the issues that arise between participants in industrial relations of environmental management. Proposals for improving the economic tools of ecological management, which are the provision of progressive development of the agrarian sector of the national economy, and the growth of its competitiveness, are substantiated. Numerous problems related to the procedure for conducting a financial and environmental audit are identified. ISO standards of the 1400 series are considered, the purpose of which is involved in guaranteeing the preservation of the environment. It's established that this standard does not contain strict requirements for ecology, but is oriented towards compliance by business entities with certain procedures that will contribute to the improvement of the environmental situation in the world. These documents stipulate that the system of standards will ensure the reduction of adverse effects on the environment through the relevant areas of improvement of the economic tools of environmental management. The problems of the efficiency of the rational use of land resources and the results of the short-term requirements of landowners or tenants regarding obtaining the maximum profit and, as a result, the depletion of the country's land fund are considered. The results of the study of the financial and environmental audit as part of the environmental protection activities of agricultural enterprises are recommended for implementation not only in farms, but also in all other formations of small and medium-sized agrarian entrepreneurship. A comprehensive approach to the assessment of environmental protection activities of agrarian enterprises is used, which provides sufficient justification for a number of practical recommendations for improving the current organizational and economic mechanism of the financial and environmental audit of the functioning of agrarian enterprises. It's confirmed that the processes of loss of soil fertility are related to the lack of systematic state regulation of prices for agricultural and industrial products. The reason lies in the lack of an economically justified mechanism for changing the agricultural production management system associated with the differentiation of forms of ownership.

Key words: economic tools, environmental management, international standards, financial and environmental audit, national economy, environmental auditors, agrarian entrepreneurship, agrarian enterprises, environmental law.